

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Антония Велкова-Гайдаржиева

ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, член на Научно жури по процедура за официална защита на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ - Област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология

Данни за докторантурата и докторанта.

Предложеният дисертационен труд на тема „Митът Яворов и списание „Златорог“ е обсъден и приет от Катедрения съвет на заседание на Катедрата по литература при Филологически факултет на ЮЗУ, проведено на 06. 10. 2022 г. Всички членове единодушно гласуват за насрочването на защита за присъждане на образователната и научна степен „доктор“. Темата на труда е актуална за съвременното българско литературознание и в частност за литературноисторическата ни наука, имайки предвид редицата изследвания в тази посока на авторитетни учени, а също така остава отворена за дописвания от теоретико-методологическо и интерпретаторско естество.

Спазени са изискванията на Вътрешните правила за развитие на академичния състав в ЮЗУ „Н. Рилски“.

Марияна Николова Папазова е докторант към Катедрата по литература при Филологически факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски“ с научен ръководител доц. д-р Роман Хаджикосев. През годините – от 2013 г. досега тя практикува преподавателската работа в ОУ „Димитър Талев“ в Благоевград. Придобила е квалификационните степени – от V до II ПКС към СУ „Св. Климент Охридски“. Професионалната ѝ биография е на дългогодишен и доказал се учител по български език и литература. Посочила е четири изнесени доклада, две участия в международни конференции, като две от тях са проведени у нас.

Данни за дисертацията. Научни приноси. Забележки.

Научната проблематика в областта на хуманитаристиката около конструирането на литературните митове през първите десетилетия на миналия век стана особено актуална в средите на академичната общност през 90-те години на същото столетие. От днешна гледна точка това е съвсем разбираемо, имайки предвид навлизащите отвън интелектуални и методологически моди, работещи за разкрепостяването на българското литературознание след демократичните промени. И действително модерните литературоведски подходи се ползваха като ефективен изследователски инструмент (невинаги, разбира се) в полза на „новите прочити“ на българската литература. Сами по себе си „митологичните“ подходи в литературата и критиката са изключително плодотворни, но не всяка цена, а само когато самата „материя“ или научен обект ги предполага. Въобще митологичният ракурс към литературата е особено продуктивен най-вече когато се касае за такива ярки творчески персони като Владимир Василев, като П. К. Яворов, като Пенчо Славейков и др. Така че съвсем навременно през втората половина на 90-те митологичната призма като художествено-тълкувателска и като критико-рецептивна херменевтика беше твърде актуална най-вече за

младите представители на литературната ни наука. В резултат на което се появиха широко цитирани и досега монографични трудове на Михаил Неделчев, Милена Кирова, Сава Василев - с акцент към вторичното митотворчество, което осъществява литературната критика на същинските художествени митове. Изходната база, от която тръгваха повечето изследвания в тази посока беше концептът на Михаил Неделчев за националния митопоетически текст и за мита Яворов от превърналата се в матрична за поколения литературоведи книга „Социални стилове, критически сюжети“.

Що се отнася до темата на настоящата дисертация, няма как да премълча факта, че в собствената ми книга, излязла през вече далечната 1999 г. „Литературна критика и митотворчество. Д-р К. Кръстев, Б. Пенев, Вл. Василев“ е поместена цяла глава, посветена на мита П. К. Яворов, изграден от най-именитите ни критици в оная епоха, сред които Владимир Василев, като въпросната глава тръгва от формулно закованата теза на М. Неделчев: „Пълноценността на посмъртното битие означава, че митът вече е усвоен, има българско име. Яворов е българското име на мита за трагическото реализиране на познанието...“ Митът Яворов, съграден най-вече и преди всичко в художествено-тълкувателската проза на бележитите ни критици, съвременници на поета, действа в българската културна памет наистина с всепокоряваща власт, защото, както сочи Вл. Василев, „една тайна винаги се носеше с него и всичките му усилия бяха да я отгатне“. Именно – загадъчното, енигматичното, вътрешнопротиворечивото, което изпълва Яворовата литературна личност и неговия художествен свят, взрян в „проклетите въпроси“, упражняват невинаги рационално обяснима духовна власт. И тъкмо Вл. Василев, един от най-професионално аргументираните и едновременно интимно пристрастни читатели, признава мъките на интерпретатора, поставил си задачата да обясни феномена Яворов: „Отведнъж при Яворова всичко се забърква... Яворов ни постави пред много загадки. Престана, преди всичко, да ни говори тъй, както бяхме навикнали. Сякаш излезе из духовната ни орбита. Но и тогава той запазваше своята власт над нас...“ (из предговора към „Подир сенките на облаците“ от 1934 г.)

Казвам и цитирам всичко това съвсем не самоцелно. На първо място, тъй като в цялата работа, при безспорната акуратност, свързана с изваждането на показ на всички публикации в „Златорог“, обговарящи Яворовото творчество и личност, липсват задълбочени аналитични наблюдения върху критическата рецепция, а тя е в основата на съградения мит П. К. Яворов, а също така липсва концептуален разрез на най-важните текстове на Вл. Василев с оглед на зададената тема. И още – както е видимо и от библиографията, липсват позовавания (с малки изключения) на съвременни изследвания, вече разработили, макар и през различни призми, въпросната проблематика, което за един дисертационен труд е меко казано учудващо. А твърдо казано – неприемливо!

Уводните страници в резюмиран вид представят съдържанието и структурата на дисертацията, мотивиран е изборът на темата и съсредоточаването около фигурата на Вл. Василев и неговото списание, превърнало се в междувоенните години в своеобразна „антология“ на художествените ни ценности, във високопрестижно пространство, в което съжителстват разноречиви естетически възгледи и в което си дават среща каноничните от днешна гледна точка авторски почерци и персони на родната култура. На фокус е тъкмо Вл. Василев и неговите роли на критик, издател, редактор, но най-вече на възпитател на естетически вкус у няколко поколения читатели. Именно той в изключително проникновената

си критическа проза, но и чрез стратегиите на главен редактор изгражда редом със своите съмишленици д-р Кръстев и Б. Пенев литературния мит П. К. Яворов и митовете за още неколцина национални класици, които се превръщат в апостолически образи, в духовен еталон и мярка, чрез които поколенията се съизмерват, съприкосновявайки родното с общочовешкото.

Но преди да проблематизира критико-рецептивните и редакторските стратегии около изграждането на литературния мит Яворов, авторката разглежда как живее, как битува в културното съзнание митът Владимир Василев. По темата съществува задълбочена монография на С. Василев от 2000-та година и в известна степен Марияна Папазова преповтаря нейните постановки. На няколко места в дисертацията е изведена линията за двете му антиподни същности на „герой“ и „злодей“, които заедно изграждат и поддържат мита за златорожеца: „От една страна, са качествата му на критик, редактор, роден да свързва писатели, издания, цели епохи в българската култура“, а от друга, „слаб торетик, манипулатор, демагог, литературен тиранин, редактор-самовластник“ (с. 8). Подчертавам, че въпросните формулировки са цитати от вече посоченото изследване на С. Василев и дисертантката трудно ги надскача.

Много важен е обаче акцентът върху принципа на приемствеността, който се превръща във фундамент на Вл. Василевото литературнокритическо мислене. Иначе казано, естетико-ценностният критерий за диалог с традицията, за т. нареченото днес пренаписване на традицията във Вл.-Василевата аксиологическа скала заема най-високо място, но той е в основата и на неговите литературноисторически визии. Воден от кредото, че толерантността е едно от имената на критическия дух, златорожецът е повече от убедителен, че не драстичната борба „млади“ – „стари“, „преди“ – „сега“ е основен конструкт на родния литературен развой, а напротив, трябва да се улесни процесът на приемственост на една генерация от друга.

Оттук и изследователската задача – да се проследи как за 24 години различните поколения четат, усвояват, интерпретират Яворовата литературна личност, усилват или отслабват митологичния ѝ ореол.

Авторката настоява, че „Навременността на подобно изследване се обуславя от факта, че до този момент е проучено създаването и развитието на списанието, но не и представянето на Яворов на неговите страници“ (с. 12). Но както вече посочих, това съвсем не е така. Добре би било да се проучи поне „Избраната и анотирана библиография“ към изданието на Михаил Неделчев и Елка Трайкова „Списание „Златорог“ и неговият редактор Владимир Василев“ от 2020 г. И все пак темата за Яворов само в пространството на „Златорог“ не е била обект на напълно самостоятелно изследване. В тази връзка Марияна Папазова „инвентаризира“ 45 публикации, посветени на трагическия поет, а също така проблематизира механизмите на „архивиране и издаване на тези материали, изключително различни и специфични като стилистика и интерпретация“ (с. 12).

Богатият емпиричен материал очертава сериозно изследователско поле за проучване и концептуализиране с оглед на избраната тема. В скоби ще вметна, че в цялата работа името на един от световноизвестните историци на мита и митологичното мислене Мирча Елиаде е грешно изписано. И като казах Мирча Елиаде, струва ми се, че теоретичната част, по-скоро

спорадично разпръснатите теоретизиращи фрагменти, се нуждае от уплътняване. Съществуват сериозни изследвания в тази посока, при това активно цитирани от научната общност.

Авторката откроява по достойнство ролята на литературните издания в междувоенния период, които еманципират изкуството, автономизират литературата спрямо политическите и идеологическите конюнктури. И още повече мястото на фигурата на Критика, който е главно действащо лице, церемониалмайстор в бурния живот на периодиката. Вл. Василев има съзнание за това, че критикът е стожерът, „идейникът“ на едно издание, правейки го физиономично, създавайки му концептуален облик; че дейността му е откривателска и законодателна едновременно. Дисертантката е успяла да очертае профила на Вл. Василев като критик и редактор, който открива и канонизира новите имена в българската литература, но също така о-паметява традицията, митологизира нейните ярки фигури, най-вече П. К. Яворов. И все пак това вече е сторено в българското литературознание, а от друга страна, в дисертацията липсва анализ на почерка на Вл. Василев, на тематично-поетологичния облик на неговото критическо изкуство. Ключова в тази посока е статията на Мих. Неделчев „Жанровото съвършенство в критиката на Вл. Василев“ от 2014 г.

Сред сполучливите места в дисертацията е откритата разлика между сп. „Мисъл“ – естетическата крепост, от която тръгва Вл. Василев, и неговото сп. „Златорог“ като издание на няколко поколения, които диалогизират помежду си; като територия на идейно-естетическия плурализъм и безкомпромисни художествено-оценъчни критерии.

За полемиста Вл. Василев става дума не в един и два литературоведски труда – от времето на неговите съвременници до днес. Ето защо изложението в тази посока не бива да натежава с преразказ на казаното от критика редактор, а е нужно аналитично да се навлезе във „философията“ на неговата литературнокритическа и редакторска дейност, на културното му визионерство, свързано с градежа на модерната българска литература и митологизирането на нейните представителни образи. Защото за същинска, автономна литературна критика говорим, когато тя започва да изпълнява митотворчески функции спрямо автори и явления, когато се включва в процесите на митологизация на творческите персони. Разбира се, литературната критика е само един от аспектите, един от факторите за създаването на литературните митове, без да е единствен. Решаваща роля безспорно има стойностното художествено слово. Критиците създават вторичните митове за творците митотворци. Тяхното митотворчество е резултат на литературнокритическата интерпретация на художествеността.

Втора глава на дисертационния труд е посветена на Вл.-Василевите усилия да съгради мита П. К. Яворов по страниците на своето капитално издание, но и чрез самостоятелните си авторски текстове, издателски и редакторски стратегии.

На места в изложението се наблюдават не съвсем ясни и аргументирани изрази и твърдения, например: „Освен създател на митологемния образ на Яворов, ревностно спазвайки волята на поета, готов да поеме обидите и неразбирането на другите върху себе си, казвайки и премълчавайки, Владимир Василев се явява и негов пазител“ (с. 56). Дотук добре, макар че, щом Василев е един от авторите на мита, нормално е и да е негов пазител. Нататък: „Тази парадигма ще се запази през всичките години на излизане на сп. „Златорог“ и ще се превърне в принцип, в съзнателен модел Той не се появява изведнъж. Ще го създаде времето – епохата, събитията, поезията, трагедиите, приятелствата, разделите, спомените, болката,

мисията...“ (с. 46) – видимо е, че хаотично натрупаните понятия са от различен категориален порядък, не са съредни и в този смисъл е нужно прецизиране. Или друг пример : „За мен създаването на мита Яворов започва точно тук с примитивното повтаряне на космогоничния мит на началото“ (с. 52), или: „Нарушаването на космогонията нарушава и реалността, придава нов смисъл на времето и пространството“ (с. 56). Очевидна е категориално-понятийната обърканост, което няма как да не повлияе и на конципирането на целия труд

Напълно обосновано говоренето за автора на „Поет на нощта“ започва от времето преди „Златорог“, със статията от 1906 г. „Живот в смъртта“. В конспективен вид са представени идеите на автора, но тук би било добре да се подчертае, че тази статия е нова дума в литературнокритическата ни проза. Вл. Василев задава нова призма, нов концепт за осмисляне на националната литература и нейните най-важни представители. Така че този основополагащ текст е нужно да се подложи на сериозен анализ с оглед на неговото възлово място в историята на литературнокритическите идеи у нас. Тази статия е сред откритията, сред безспорните приноси на Вл. Василев за концептуализиране на модерната българска литература.

Аналогично е и мястото на текста „Мотиви из нашата любовна лирика“, който отново е преразказан подробно. Но пък е изведен резонния извод: „Създава се нов литературен мит и Вл. Василев е един от неговите „пророци“ (с. 52). Всъщност още с по-ранната статия „Поет на нощта“ критикът се включва във започналия вече от съратниците в „Мисъл“ и преди всичко от д-р К. Кръстев процес на митологизиране на Яворовата литературна личност. Но тъкмо Вл. Василев е този, който настоява, че поетът създава и налага в българската литература „речника на нощта“. Нещо повече, заглавието на статията му „Поет на нощта“ „синонимизира“ името Яворов и до днес. Би могло да се размишлява в тази посока.

Разбира се, че в основата на мита Яворов стои проблемът за страданието, който за тълкувателите на поетовото творчество е „най-голямата загадка“. Страданието като познание, познанието чрез страдание, както гласи древната максима, е сред основните концептуално-тематични ядра във всички изследвания върху мита. В тази насока авторката на дисертацията експлицира богат емпиричен материал. Интересни са наблюденията около текста на Вл. Василев в юбилейната книжка от 1924 г. на „Златорог“. Текст, който по думите на дисертантката, очертава модела на мита Яворов, „който е многопластов, изграден от мита за делото му, мита за страданието на душата му и мита за любовта му“ (с. 59). Всъщност според Вл. Василев крайната екстатичност на Яворовия духовен живот е най-важната предпоставка той да бъде митологизиран в критиката. Митът събира крайностите, полюсите на битието, парадоксите на света.

Едно от силните места в работата е следното наблюдение, резултат на аналитично вглеждане в критическия текст: „Любов, страдание, смърт са трите крайъгълни камъка както в живота, така и в творчеството на поета. А в страданието, основният мотив в неговата поезия, Яворовият дух изпитва сладострастна наслада, желание да предизвика съдбата, за да докаже, че е по-силен от нея. В лириката му „в началото бе страдание на човека за неговия брат – и роди Яворовите ботевски песни. Сетне стана лично – и даде най-трагичната българска лирика. Накрай то достигна последния си етап, стана свръхлично – и нашепна огромните универсални свои символи, първите мистически слова в нашата поезия“. Тези редове създават ореола около личността и творчеството на поета, издигат ги над пределите на времето и ги превръщат в

национална ценност. А неговите песни... носят в себе си съдбата на поета, защото „истината на Яворовата поезия е истина на неговия живот“ (с. 60).

В подробности е представена и рецензията на златорожкия редактор за излязлата през 1922 г. Антология под съставителството на Велико Йорданов (с. 61) – предадени са тезите и наблюденията на автора, но отново не е направен необходимият анализ в дълбочина, за да се открият идейно-тематичните, жанрово-композиционните, речниково-стилистичните ядра във Вл.-Василевия критически дискурс. А текстът е благодатен за важни изводи и обобщения. Оказва се, че златорожецът е сред първите ни модерни професионални литератори, поставили така актуалния от последните десетилетия проблем, касаещ литературноисторическия наратив – за мястото на „генералите“ и „поручиците“ в литературната история.

Приветствам специално замислената подчаст „Многотомните издания на съчиненията на Яворов“, тъй като този „жест“ към най-почитания поет и приятел е категорично митосъграждащ, но и изискващ инвестиране на сериозни професионални усилия. Учудваща е тук липсата на позоваване на изключително скрупулъзната и литературноисторически прецизна статия на Д. Михайлов „Владимир-Василевите многотомни издания на Яворовите съчинения“, при това публикацията е в електронното издание „Литернет“ от 2020 г. При това Д. Михайлов изгражда плътен литературнокритически и литературноисторически сюжет, завихрящ имената на Вл. Василев и на неговия агресивен опонент Стефан Илчев. Нещо, до което дисертантката така и не се е домогнала.

От друга страна, приноси са разсъжденията около решението на Вл. Василев да „освободи“ мита за най-големия трагически поет на България от собственото си присъствие и да „преименува“ връзката „Владимир Василев – Яворов“ в „Златорог“ – Яворов: „Владимир Василев навярно е съзнавал, че полемиките и нападките срещу него ще навредят на паметта на Яворов, затова между връзката Владимир Василев – Яворов той поставя „Златорог“, неговите принципи и естетически нагласи, ценностна система“ (с. 68).

На няколко пъти в тази част е намесена кореспонденцията между Вл. Василев и Петър Динеков. И тук възниква поредното ми учудване, идващо от слабата библиографска информираност на Марияна Папазова. Неприемливо е едно съвременно изследване за Поета и Критика да мине без архивистките и коментаторски изследвания на Евелина Белчева „Петър Динеков – Владимир Василев. Златорожката връзка“ от 2017, „Златорожката тайна“ от 2019, „Петър Динеков. Записки от прехода“ от 2020 г. и т. н. Най-малкото – за да не се преповтарят вече казани неща, но много повече – за да се стъпи върху задълбочените наблюдения и литературноисторически концепции на гореспоменатите автори. Така самата работа на дисертантката би станала по-плътно аргументирана, професионално компетентна. Иначе, както вече неколkokратно посочих, се остава с усещането за повърхностност, за доминация на дескриптивното за сметка на аналитично-коментаторското начало.

Все пак авторката емпирично добре обосновава изместването на фокуса от Критика към Главния редактор Вл. Василев като централен строител на литературния мит П. К. Яворов.

Трета глава конкретизира наблюденията около присъствието на Яворов по страниците на „Златорог“. Подробно са „описани“ 45-те златорожки публикации, посветени на „поета на нощта“. Изложението е подчинено на идеята, че с тези текстове „се изгражда

вторичен митологичен образ, в който ясно личи редакторската стратегия на Владимир Василев – да свърже изграждането на един посмъртен образ на личността, поета, твореца, революционера Яворов и изграждането на цялостния облик на едно литературно списание...“ (с. 75). С други думи, Яворовото творчество и личност се явяват своеобразна канава, темел за десетилетното съществуването и извоювания авторитет на изданието.

Съвсем обосновано пространно място е отделено на статията на младата литературоведка Надя Сакъзова върху музикалността в Яворовата поезия. Интерес будят разсъжденията около подбудите на Вл. Василев да възложи задачата на толкова млад литератор за подобен текст с теоретически основания. Оттук и изследователската реторика на дисертантката: „Не беше ли по право тези думи да излязат изпод перото на някой по-умел литературен изследовател? В редакцията „Златорог“ има такива достатъчно. Появата на ново име, на свежа кръв, на гласа на младите дава нов прочит на творчеството на Яворов. Отрежда му подобаващо място не ВЧЕРА, а ДНЕС. Образ, който гледа в бъдещето като пример за младите, а не в миналото“ (с. 85).

Искам да отбележа още нещо много важно. Самата тема на дисертацията, а и текстовете, с които тя се занимава, предполагат композирането, конструирането на литературнокритически и литературноисторически сюжети. (На няколко пъти например са експлицирани по емпиричен път изключително важните за културата ни духовно-интелигентски отношения – между Яворов и Лилиев, между Яворов и Ас. Златаров, които наистина биха могли да се разгърнат в идейногенеративни сюжети.)Така би се получил увлекателен изследователски разказ за една от „златните“ епохи на българската литература, но и дисертацията би придобила друг смисъл и дълбочина. Трудовете на редица от преподавателите от Катедрата по литература към ЮЗУ са образцови в това отношение. Докато работата на Марияна Папазова наподобява повече на колаж от литературноисторически факти и цитати от публикации.

И друго – литературният историк е длъжен да познава „всичко“ писано , доколкото е възможно, по избраната тема в синхронията и диахронията на времето. Марияна Папазова съвсем не е следвала това основно изискване и принцип на литературноисторическото познание. Ето защо се остава с усещането, че настоящият труд ,едва ли не, можеше да бъде написан и преди половин век, тъй като липсват,ще повтора, с известни изключения, съвременните постижения на българското литературознание, пряко свързани с яворознанието. Задължително е например да се проследи кои прозрения, кои фундаментални открития на златорожци по отношение на Яворов са се превърнали в базисни за следващите поколения и изобщо – кои са основните текстове, механизми и стратегии на българската култура, които поддържат жив мита П. К. Яворов вече повече от век. В това отношение не би могло да се мине без ритуалните юбилейни книги на Михаил Неделчев и особено „Яворовата година на траура“, която възкресява една традиция на провеждане на силни общественосподелими акции във връзка с годишнините от смъртта на трагическия ни поет. Или без тома от поредицата „Разночетения“ под общата редакция на Николай Димитров , посветен на знакови Яворови творби, проблематизирани от критическата ни мисъл и преди, и сега. Тези факти са пряко свързани с критическото и изобщо културнополитическото митотворчество.

И така – проблематиката, отнесена към мита и митотворчеството през литературоведска призма има вече десетилетно развитие – и в теоретически, и в литературноисторически аспект. Да не говорим за яворознанието и историята около съграждането на литературния мит П. К. Яворов – от началото до ден-днешен. В този смисъл работата на Марияна Папазова, съсредоточена конкретно върху вторичната митологизация на фигурата на поета по страниците на едно от най-знаковите издания в историята на българската литература, има своето място в съвременното доразработване на темата – най-вече с открития и емпирично аргументиран извод, че: „Златорог“ непрекъснато предизвиква научния интерес към „цялото книжовно наследство на Яворова“..., а Владимир Василев успява да изпълни този дълг на страниците на своето списание. Бидейки критик от висок ранг, но и редактор новатор, Владимир Василев усеща, че единственият начин да се запази жив митът Яворов, е той непрекъснато да се развива във времето, като се търсят отново и отново различни пътища за неговото ремитологизиране“ (с. 157). Така да се каже, настоящата дисертация сама по себе си се вписва в този десетилетен процес с днешна дата. Самата тема предполага нова дума във вече богатата традиция на яворознанието у нас. Съобразявайки се и с категоричното становище на Катедрата по литература към ЮЗУ, че трудът на Марияна Папазова е приносен, завършен в целостта си, давам своя положителен вот.

В заключение – предлагам на Научното жури да присъди на Марияна Николова Папазова образователната и научна степен „доктор“.

05. 12. 2022 г.

проф. д-р Антония Велкова-Гайдаржиева